

HUNYADI ZSOLT

Az Óperencián innen és túl

A hazai középkortörténet-írás nemzetközi beágyazottsága

A konferenciákon elhangzó, netán meg is vitatott, majd publikálásra kerülő tanulmányok komoly előnyt élveznek a pusztán íróasztalt látott társaikhoz képest, amennyiben szerzőjük reflektálhat hallgatóságának véleményére, kritikájára. A tudós összejövétel általános vitái is újragondolásra készíthetik a cikket jegyző történészt, újabb ötleteket fűzhet mondandójához, remélvén, hogy a varrócérna nem látszik majd az új textúra illesztéseinél. Rejlik azonban némi veszély is a „közösen” kiérlelt mondandó tálalásában. Mi történjen, ha az eredeti koncepció megroggyanni látszik a társak referátumainak súlya alatt? Vagy az azokban megfogalmazott általános kételyek célzott támadások nélkül is kikezdi a szerző gondolatainak vélt egységét, vagy rávilágítanak az eredeti elgondolás kellően nem megalapozott voltára? Visszamondani, késve leadni? Vagy vállalni a még rosszabbat: kezdeni valamit azzal, ami maradt? Egy születésnap ünnepséget illetlenség elrontani, még akkor is, ha erős félsz van bennünk, hogy az ajándék nem nyeri el az ünnepelt (olvasóinak) tetszését.

A felkérés a magyar középkortudomány nemzetközi beágyazottságának áttekintésére érkezett, és az e sorokat jegyző ifjú titán avatatlannak érzi magát, hogy pálcát törjön negyedszázad munkássága fölé. Azonban a jubileumi konferencián szerzett tapasztalatok valamelyest könnyítettek a helyzetén. Bátorabban vállalja immár, hogy az alábbiak legfeljebb lábjegyzetek a középkortörténészek által jegyzett munkák vagy egyáltalán a középkortörténeti kutatások nemzetközi beágyazottságának kérdéséhez. Az alább citált esetek jó részében sokkal inkább történészek, illetve munkáik és módszerek ismertségéről, sőt még inkább – *horribile dictu* – pusztán idézettségéről és nem feltétlenül értő ismeretükről avagy alkalmazásukról tudósítanak. Még tovább rontva szerzőnk eddig sem irigylésreméltó helyzetét, az sem hallgatható el, hogy a teljes vertikum áttekintése, felmérése meglehetősen nehéz, és a kapott eredmény több szempontból is esetleges. Ez akár mentegetőzésnek is be tudható lenni, megelőzendő a – legalább részben jogos – méltatlankodást mindazon területek kutatóinak részéről, amelyek az áttekintésből valamiért kimaradtak. Az okok nyilvánvalóan a viszonylagos szakmai beszűkültségnek és az információhiánynak tudhatók be, hiszen az interdiszciplináris kutatások évtizedeiben a csupán „hagyományos” részterületeken folyó kutatások ismerete ma már önmagában nem elegendő. Nem beszélve arról a jelenségről, hogy szűkebb pátriánkban az újítókat, a tudományterületek közötti klasszikus határokat nem tisztelőket vagy a máshonnan elcsúszott módszereket meghonosítókat még mindig előszeretettel szokás divatozó ficsúroknak tartani.

Az eredeti kérdés által kiváltott szorongás azonban mintha nem múlna: hogyan mérhető annak mértéke, mennyire ágyazódtunk be? Olvasnak bennünket a Lajtán túl, hallottak már bennünket, dolgoztak már velünk, tanultak tőlünk módszereket, használják a forráskiadványainkat, netán bevesznek a saját nemzeti pantheonjaikba (már ha van nekik ilyen)?

Fordítva talán könnyebb lenne megítélni. A kereszties hadjáratok neves kutatójáról, Sir Steven Runcimanról jóval könnyebb lenne beláttatni, hogy legalább két történész-nemzedék nőtt fel a 20. század második felében, akik nem pusztán ismerték (olvasták, idézték), hanem valamiféle kályhának is tekintették az indulásnál, saját kutatási irányaik kijelölésénél. A történet szinte kínálja magát, miszerint még Magyarország is felzárkózott a háromkötetes opus majd' fél évszázaddal később megjelenő magyar fordításával, de beágyazódásnak nem mernénk tekinteni mindazt, ami időközben történt a mű hazai befogadása során. A már-már gibboni próza magasságába emelkedő stílust talán nem sikerült teljesen átültetni a magyar fordításba,¹ de a keresztieseknek megbocsátani nem tudó, lelke mélyéig megbántott bizantinológus sértettségét talán bátrabban szájára vehette volna a szakma. De nem tette, és így a munka hazai képviselői. Két évvel a magyar fordítás megjelenése és pár hónappal Runciman halála után a kereszties hadjáratok kutatói az opus megjelenésének fél évszázados jubileumát megüendő összegyűltek, és mérlegre tették az európai historiográfiákat.² Azzal a sommás véleménnyel tértek haza, hogy bár Sir Steven Runciman ismertsége immár világméretű, beágyazottsága ugyanakkor – e területen – szinte elhanyagolható.

A fenti eset talán jól példázza, hogy nehéz pontosan megragadni a beágyazottság mértékének indikátorait. Mindazonáltal néhány próbát tehetünk. Az első körök egyikének azt illene feltérképezni, hogy egyáltalán mit ismerhetnek külhoni kollégáink. És máris a sokszor emlegetett és kárhóztatott nyelvi akadályoknál tartunk. Még ma is gyakran elhangzó kritika, miszerint a magyar középkorászok hosszú évtizedeken keresztül meglehetősen visszafogottan publikáltak idegen nyelven – legalábbis a cseh, lengyel, de még talán a román kollégáinkhoz képest is. A biztató jelek szerencsére szaporodnak, például idegen nyelvű egyetemi, intézeti folyóiratok alakjában. Ezek természetesen nem középkoros témák kizárólagos fórumai (kivételesen talán a CEU középkortanszékének az évkönyve),³ de minden bizonnyal fontos csatornát jelentenek az ismertség növelésében. Talán az sem elhanyagolható, hogy periodikus megjelenésük kifejezetten jó lehetőséget teremt az állandó és kölcsönös „jelenlétre”, illetve a tudományos barterkereskedelemre, azaz a cserepéldányok intézményének fenntartásához.

A fentiekkel együtt is nehéz pontosan felmérni, hogy mit ismerhetnek tőlünk határainkon túl. Sőt, itt máris célszerű lenne különválasztani a magyarlakta területeket, ahol az anyanyelven íródott munkák is a diskurzus részeivé válhatnak, illetve azokat a régiókat, ahol a célközönséget csak idegen nyelvű munkákkal lehet megélni. Az előbbi kapcsán a beágyazottság azért is alapvető kérdés, mert közös múltunk és jelenünk⁴ közös kutatásra kellene, hogy sarkalljon bennünket. Mindazonáltal a medievisták némileg szerencsésnek is érezhetik magukat, hiszen az *International Medieval Bibliography* (IMB) komoly segítséget jelent az évi termékek áttekintésében. Az eredetileg hagyományos, nyomtatott formában megjelenő periodikát a leeds-i egyetem középkorászai alapították 1967-ben, majd CD-ROM-on tették közzé a 400 és 1500 közötti időszakokkal foglalkozó szaktanulmányok inde-

¹ Runciman, Steven: *A kereszties hadjáratok története*. Budapest, 1999.

² 2001. július 19–26. Teruel (Spanyolország), Congreso Internacional: Medio siglo de estudios sobre las Cruzadas y las Órdenes militares, 1951–2001. A kezdő évszám a háromkötetes munka első kötetének megjelenési évére utal.

³ *Annual of the Department of Medieval Studies at CEU*.

⁴ Nem érzelmi húrokat szeretnénk e helyt megpendíteni, pusztán arra utalnánk, hogy a középkori források egy tekintélyes részét mai országhatárainkon kívül működő levéltárak őrzik. Néha túlságosan is.

xelt bibliográfiáját. Jelenleg már *online* működik az adatbázis, és az 1967–2008 közötti időszakban több mint 365000 tanulmány könyvészeti adatait és rövid tartalmi ismertetését teszi lekérdezhetővé. Emellett még segítségünkre lehet a Mainzban működtetett *Regesta Imperii online* szakbibliográfiája is,⁵ amely a sorozatban hivatkozott munkákat kiemelte az adatbázisból, és önálló bibliográfiaként szolgáltatja. Ezek segítségével legalább arra lehet rálátásunk, hogy mit ismerhetnek kollégáink a határokon túl, még akkor is, ha az idehaza megjelent munkáknak az IMB adatbázisba való retrospektív feltöltése még mindig meglehetősen esetleges.

Hasonló támpontot nyújthatnak az utóbbi évtizedek hatalmas adatbázisai (JSTOR, MUSE, EBRARY stb.) vagy akár az utóbbi évek egyik legdinamikusabban bővülő „szolgáltatása”, a GoogleBooks. Ez utóbbi segítségével, bár továbbra is valamelyest esetleges módon le lehetünk rá hazai középkorászok munkáinak citációira, amelyből újfent következtethetünk munkáik ismertségére, beágyazottságára. Magunk inkább az elsőt kockáztatnánk meg, különösen annak okán, hogy a hazai történész (és bölcsész) szakma egyre határozottabban honosítja meg saját berkeiben a természettudósok citációs indexeinek gyakorlatát, és érvel annak relevanciája mellett. Nem tagadható, hogy a „kilóra megmért” (köz)tudomány bizonyos képet kialakíthat egy-egy történész tanainak, téziseinek ismeretéről, de számos veszélyt is hordoz magában. A bölcsészeti stúdiumokban a hivatkozások rendszere semmiféle zárt rendszert nem alkot, a folyóiratok nem rendelkeznek impakt faktorról, nincs nyilván tartási rendszer, de még csak a *peer review* értékelés sem tekinthető elterjedtnek idehaza. Nem beszélve olyasféle banalitásokról, hogy *stricto sensu* mire is utal, mit mutat meg egy adott hivatkozás. Ismertséget, értékelést, kritikát? Külföldi (vagy akár hazai) kollégánk azért hivatkozta munkánkat, mert valóban fontosnak, alapvető jelentőségűnek tartja, vagy pusztán az egyetlen munka, amelyet éppen vizsgált témája kapcsán általa olvasható nyelven talált, vagy éppenséggel lesújtó kritikával illeti a citált *opust*, és gyanútlan társait próbálja megóvni a csalódástól? De úgy tűnik, nálunk a strigula az strigula. Nemzetközi konferenciák kávészüneteiben nem egyszer alakultak ki villámstratégiák a strigulák számának növelésére. A kérielt stratégia: közepesen nagy butaságokkal lehet a hivatkozásaink számát nagyságrendekkel növelni. Nem célszerű túl nagy butaságot papírra vetni, mert bár a sokkhatás borítékolható, azt a szakma azonnal és radikálisan lesöpri az asztalról. Azonban a „van benne valami” ráközelítés busás hasznot hozhat az ismertség terén, mert szinte mindenkinek lesz egy-két szava, megfontolandó tanácsa a „merre tovább”-hoz. Látszólag kissé talán messze kanyarodtunk megtisztításra váró tárgyunktól, mégis úgy véljük, a beágyazottság felmérésénél kénytelenek vagyunk a fenti kételyekkel is szembesülni. Az a határozott vélemény alakult ki bennünk, hogy ezeket a szövegközi hivatkozásokat bizony szálával érdemes kigyűjteni és egyenként megítélni, hogy valóban utalnak-e arra, hogy a hivatkozott gondolat, álláspont, tézis ténylegesen részévé vált-e a tudós diskurzusnak, vagy csak a „lásd erről még” jegyzet több tucat tétele között lelhető fel írásunk.

Valamelyest biztosabb talajon járunk, ha a személyes kapcsolatok felől közelítünk, még akkor is, ha ezekkel kapcsolatban sem múlhat belőlünk minden fenntartás. A határon túliakkal való kapcsolattartás csatornáiban egyben a beágyazódás elősegítői is, jóllehet nem egyforma mértékben és sikerrel. A történész vegyesbizottságok számos téren segítik egymás munkáinak megismerését akár közös projektek kialakításával, konferenciák szervezésével, amelyre jó példát szolgáltatottak a közelmúltbeli tudományos tanácskozások: a hungarológiai konferenciák, az Anjou-kori vándorkonferencia (amely Szegeden gyűjtötte össze a régió érintett történéseit), illetve a szintén 2007-ben Nagyváradon megrendezett Zsig-

---

⁵ <http://opac.regesta-imperii.de>

mond-konferencia, valamint a Mátyás-konferenciák, amelyeknek Budapest, Debrecen és Kolozsvár adott otthont 2008-ban. Ebbe a körbe sorolhatók a kétoldalú együttműködések is, amelyeknek üdvözlendő új hajtása, hogy ma már nemcsak a „hivatalos” kapcsolattartás magasságaiban léteznek, hanem intézeti, sőt, tanszéki szinteken is működnek. Mi több, ma már nemcsak alkalmankénti együttműködést jelentenek, mint például a közelmúltbeli szegedi és győri szlovák–magyar középkorász találkozók, hanem tanszékek közötti hallgatócserékre, sőt közös *curriculumok*, illetve egyetemi jegyzetek létrehozására, fordítások elkészítésére is szándékokat fogalmaznak meg.

Ha azonban a középkori Magyar Királyság egykori határainál messzebbre tekintünk, akkor a beágyazódás más lehetséges csatornáit is célszerű feltérképezni. Ezek talán legfontosabbika az emigrációban élők, illetve a külföldi kutatók szerepe akár a beágyazódásban, akár az ahhoz vezető úton. A fent emlegetett, tartalmukban is áttekintett hivatkozások azt sugallják, hogy külhoni kollégáink hosszú időn keresztül sokkal gyakrabban használták a két háború között megjelent idegen nyelvű munkákat – elsősorban a nagy szintéziseket –, valamint az emigrációban élő vagy valamilyen módon külföldre sodródott magyar történészek publikációit. A teljesség igénye nélkül ebben a körben említendők Bak János, Bogyay Tamás, Deér József, Sinor Dénes és nemrég elhunyt Vajay Szabolcs munkái. Ebben kézzelfogható változást a rendszerváltást követő évek hoztak, amikor is megjelent a színen a fiatalabb generáció, amelynek tagjai már nem kényszerűségből vágtak neki a nagyvilágnak (vagy eleve külföldiek voltak), és továbbra is részben magyar és/vagy közép-európai témák feldolgozására vállalkoztak. Ezek sorában találjuk a Cambridge-ben dolgozó Berend Nórát, a torontói Varga Líviát, a francia Marie-Madeleine de Cevinst, de a hazai eredmények közvetítésben fontos szerepet játszott a krakkói Stanislaw A. Sroka vagy a pozsonyi Juraj Šedivý is. A kört még tovább lehet bővíteni azokkal (például Joseph Held, Martyn Rady, Gabriel Silagi, James Ross Sweeney), akik valamely időszak vagy terület magyar vonatkozásainak behatóbb vizsgálatára vállalkoztak, és ily módon alaposan megismerték és feldolgozták az adott témát, aktív résztvétel vállalva a beágyaz(ód)ásban. Különösen érdekes helyzetet teremtett az a tény, hogy nemzeti hagyományoktól jó részt függetlenül nemcsak egy másik tudományos közegben vizsgáldtak, de a – helyenként személyeskedésektől és/vagy indulatoktól sem mentes – hazai vitákból kimaradtak.

A beágyazódásnak, ismertté válásnak bizonyosan fontos és produktív csatornáit voltak a tudományos konferenciák, *workshopok*. A fent szóba hozott kétoldalú vagy regionális találkozók mellett azonban feltétlenül említést érdemelnek az átfogó jellegű tudományos összejövetelek. A nemzetközi tudományos (diplomatikai, heraldikai stb.) társaságok egy-négy éves rendszerességgel megrendezett konferenciáin összefoglalók hangzanak el a hazai kutatási helyzetről, de erősen kérdéses, hogy ezek a beszámolók milyen körbe jutnak el, és mennyire járnak megtermékenyítő hatással. A hatás még akkor is bizonytalan, ha ezeknek a jelentéseknek egy része szakfolyóiratokban utóbb megjelenik, azaz eléri a szakma szélesebb köreit. Valamelyest intenzívebb tapasztalatcserét jelentenek az évtizedek óta megrendezésre kerülő nagy középkorász konferenciák szekciói: a michigani Kalamazoo-ban, illetve a nagy-britanniai Leedsben. Ezek már csak azért is fontos összejövetelek, mert bár minden évben vannak bizonyos kiemelt témák, gyakorlatilag szinte az összes medievista részdiszciplína képviselteti magát. Ráadásul számos tudományos szervezet, kihasználva az összejövetel kínálta lehetőséget, ekkor tartja éves találkozóját, közgyűlését. A középkorászok (sőt, általában történészek) egy része kétségbe vonja az ilyen összejövetelek hatékonyságát és szakmai jelentőségét, de – vélhetőleg személyes tapasztalatok híján – valamelyest félreértik ezen konferenciák funkcióját. Az általában húsz perc hosszúságú előadások, referátumok jellemzően valóban nem világmegváltó súlyúak, és nem kényszerítenek ki azonnali para-

digmaváltásokat, de nem is ez a céljuk. Figyelmesen áttanulmányozva ezen konferenciák programfüzetét, hamar kiderül, hogy a két helyszín sokkal inkább funkcionál egyfajta befogadó színházként, amely helyet ad olyan „kvázi-konferenciáknak”, amelyek szervezőinek vagy a logisztikai, vagy az anyagi feltételeik nem adottak ahhoz, hogy önálló rendezvényeket szervezzenek. Azt a többletet pedig, amelyet a „párhuzamos konferenciák” résztvevőinek egymás közötti eszmecseréje jelent(het), egyre többre értékeli a szakma, amely – a piaci szereplőkhöz hasonlóan – költséghatékonyan szeretné működtetni kapcsolatrendszerét. Történtek ugyan próbálkozások videokonferenciák kialakítására (sajátos módon ebben éppen a leeds-iek játszottak úttörő szerepet), de mára a szakma nagyjából megbékélt azzal a helyzettel, hogy a személyes kommunikációt kielégítő mértékben semmi nem pótolja.

Nehéz pontosan meghatározni, mekkora szerepet játszanak ezek a konferenciák a nemzetközi beágyazódásban, de az kétségtelen, hogy a magyar medievisták folyamatosan jelen vannak ezen konferenciák szekcióiban, sőt manapság már önállóan is szerveznek ilyeneket. Ennek jelentőségét talán az is növeli, hogy mára teljesen bevetté vált a tematikusan szervezett, négy-öt szekcióból álló ún. „belső” konferenciák anyagának a publikálása neves kiadók (Ashgate, Brepols, Brill) által. Ezek az összejövetelek a vélt vagy jövőbeli beágyazódásban kifejezetten fontos szerepet játszanak, már csak azért is, mert a nemzetközi együttműködések új formáiban, jelesül a pályázati keretekben kialakított közös munkák kiinduló pontjainál egyre gyakrabban kapnak kiemelt szerepet. Bár ma még csak az első lépéseken vagyunk túl, és a *FrameWork Program* magasságait medievista témákkal nehéz ostromolni, a *CARMEN*⁶ és hasonló kezdeményezések⁷ sokat segítenek, hogy bekerüljünk a nemzetközi véráramba, és ha ez még nem is eredményez azonnali javulást az erőforrások terén, legalább esélyt ad arra, hogy megjelenjünk produktumainkkal a piacon. Ugyanakkor máris tapasztalható, hogy a spontán (értsd: nem akadémiai) kutatócsoportba szerveződés még kifejezetten nehézkes, így a nagyléptékű és a klasszikus határokat feszegető projektekhez nehéz csatlakozni. Feltehetően az sem elhanyagolható szempont, hogy ha a tervezett együttműködések végül mégsem valósultak meg, vagy az uniós pénzcseppek nem nyíltak meg, bizonyos középkoros intézetek és tanszékek (például Bergen, Budapest, Eperjes, Erlangen, Pécs, Poitiers, Prága, Szeged) között kialakult intenzív párbeszéd akkor is folytatódik, messze túlnyúlva a régiós határokon.

A nemzetközi beágyazódás fenti csatornáit sajátosan egészítették ki az utóbbi két évtized nagy középkori tematikájú kiállításai is. Újfent a teljesség igénye nélkül: a Dunántúl középkori művészeti emlékeit feltáró *Pannonia Regia* kiállítás,⁸ majd nem sokkal ezt követően a honfoglalás millicentenáriumára szervezett kiállítás, illetve az erre készült katalóguskötet angol, illetve német nyelvű változata.⁹ A sort egy valamelyest nemzetközibb vállalkozás követte, amely két év alatt hat helyszínen az első ezredforduló Európájának közepét kívánta bemutatni a második ezredfordulón.¹⁰ Ebbe a sorba illeszthető a hazai bencések kiállítása is, amely kétnyelvű tanulmányaival és katalógusával utat talált a nemzetközi

⁶ *Co-operative for the Advancement of Research through a Medieval European Network*.

⁷ Például: a *Fasti Ecclesiae*-vállalkozás.

⁸ Mikó Árpád – Takács Imre (Hrsg.): *Pannonia Regia, Kunst und Architektur in Pannonien 1000–1541*. Budapest, 1994.

⁹ Fodor István (ed.): *The ancient Hungarians: exhibition catalogue*. Hungarian National Museum, March 16 – December 31, 1996. Budapest, 1996.

¹⁰ Wiczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin (szerk.): *Európa közepe 1000 körül: történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok – Europas Mitte um 1000 – Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*. Stuttgart, 2000.

szakirodalomba,¹¹ ahogyan egy évvel később a Corvinák világát bemutató tárlat háromnyelvű kiadványa is.¹² Néhány évvel később a Zsigmond-vándorkiállítás törzsanyaga, illetve katalógusának tanulmányai vitték el a hazai kutatás eredményeit Luxemburgba, német nyelvű katalógusa segítségével a nemzetközi szakmai közönséghez is.¹³ Legutóbb pedig a Mátyás-kort¹⁴ és a középkori magyar–katalán kapcsolatok emlékeit¹⁵ tárták fel hazai tárlatok, valamint az utóbbit illetően egy mind Barcelonában, mind pedig Budapesten bemutatott kiállítás. Brit kollégák tették szóvá, hogy az egyébként gazdag katalógust a magyar és katalán mellett angolul is érdemes lett volna megjelentetni. Természetesen a hazai eredmények külföldön való megismertetését nemcsak a Magyarországon vagy magyarok által rendezett kiállítások segít(h)ették elő. Jó példa erre a közelmúltbeli pozsonyi Gótika kiállítás,¹⁶ amelynek katalógusa a hazai eredmények hírvivője is egyben, de ilyenek tekinthető a Strassbourgól indult és egy évtized alatt harminchárom helyszínt megjárt vándorkiállítás, amely az egykori Magyar Királyság emlékeit mutatta meg a modern Európának. Bizonyos szempontból még a nemzetközi Dzsingisz kán-kiállítás¹⁷ törzsanyaga is ide sorolható, amely Bonn, München, Schallaburg mellett Budapestre és Isztambulba is eljutott néhány évvel ezelőtt, katalógusával egyetemben.

A tudományos produktumok egyik leghagyományosabb közvetítői azonban továbbra is a publikációk, legyenek azok folyóiratokban megjelent tanulmányok vagy önálló kötetek – akár magyarul megjelent munkák fordításai, akár már eredendően is külföldiek számára készült *opusok*. A már emlegetett citációk arra utalnak, hogy azok a területek élveznek előnyt, amelyeknek rendszeresen megjelenő idegen nyelvű orgánuma van,¹⁸ illetve *online* formában is hozzáférhető akár közvetlenül a kiadónál, akár adatbázisokon, internetes portálokon keresztül. Bár vannak jelei, hogy a magyarul megjelent tanulmányok idegen nyelvű absztraktjait is lekérdezik az ezeket gyűjtő adatbázisokból,¹⁹ ezek használata meglehetősen esetleges. Az is kitapintható, hogy a sorozatba rendezett munkák „fajlagos” ismertsége is valamelyest magasabb, mint szólóban megjelent társaiké. Igaz ez a *Hungarian Blue books*²⁰ középkori témájú köteteire, a Közép-Európai Egyetem (CEU) forráskiadó sorozatára,²¹ de

¹¹ Takács Imre (szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon – Benedictine monasteries in medieval Hungary: exhibition at the Benedictine Archabbey of Pannonhalma*. Kiállítási katalógus (Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001. márc. 21. – nov. 11.) Pannonhalma, 2001.

¹² Karsay Orsolya (szerk.): *Uralkodók és corvinák. Potentates and Corvinas*. Budapest, 2002.

¹³ Takács Imre (Hrsg.): *Sigismund rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg, 1387–1437*. Ausstellungskatalog, Mainz am Rhein, 2006.; Körber Ágnes (ed.): *Sigismund – Rex et Imperator*. Exhibition Catalogue. Budapest, 2006.

¹⁴ Farbaký Péter (ed.): *Matthias Corvinus, the king. Tradition and renewal in the Hungarian royal court, 1458–1490*. Budapest, 2008.

¹⁵ Sarobe, Ramon et al. (ed.): *Princeses de terres llunyanes. Catalunya i Hongria en l'Edat Mitjana*. Barcelona, 2009.

¹⁶ Buran, Dusan (ed.): *Gotika: dejiny slovenského vytvarného umenia*. Bratislava, 2003. Ugyanakkor a tervezett német és angol nyelvű katalógus sajnos nem készült el.

¹⁷ *Dschingis Khan und seine Erben. Das Weltreich der Mongole*. München, 2005.; illetve lásd a budapesti kiállításához készült helyi, kiegészítő tárlat katalógusát: Ritoók Ágnes – Garam Éva: *A tártárjárás, 1241–42*. Budapest, 2007.

¹⁸ Például: *Acta Archaeologica ASH, Acta Orientalia, Acta Historiae Artium, Anteus* stb.

¹⁹ *Historical Abstracts, History and Life* stb.

²⁰ *Atlantic Studies on Society in Change 1977-től*.

²¹ *Central European Medieval Texts*.

tulajdonképpen a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (METEM) sorozatára is, amely magyar nyelvű köteteivel is rendre eléri a külföldi olvasóközönséget. A kvalitáson túl feltehetően a könyvtárak beszerzési politikája áll a dolog háttérében, hogy tudniillik a legtöbb köz- és egyetemi gyűjteményben általában nagyobb figyelem övezi a sorozatokat, periodikákat.

A forráskiadványok beszerzését is prioritásként kezelik a kutató- és közkönyvtárak, már csak azért is, mert a nyelvi akadályok itt kevésbé jelentenek akadályt a hozzáférésben. Az *in extenso*, azaz teljes szövegű kiadások leginkább latin nyelvű középkori dokumentumokat adnak közre. Mi több, kritikai kiadások esetén még az *apparatus* is vagy latinul, vagy valamely világnyelven találjuk a *textus* mellett, így a szakma külföldi képviselőinek sem okozhat gondot az eredmények hasznosítása. De személyes tapasztalatok alapján bizonyosnak tartjuk, hogy még a magyar nyelvű oklevél-regesztákkal is elboldogulnak kollégáink. Már lassan egy évtizede összeállítottunk egy nagyjából kétszázötven szavas (magyar–latin–angol nyelvű) szöszedetet a Magyar Országos Levéltár (MOL) Mohács előtti okleveles gyűjteményének kutatásához, illetve az Anjou-oklevéltár és a Zsigmond-kori oklevelek regesztáihoz, és munkánk szemmel láthatóan hasznosnak bizonyult. Természetesen hatalmas előrelépést jelentenek a beágyazódás felé vezető úton az utóbbi évtized digitális forráskiadványai. Ebben ráadásul Magyarország kifejezetten az élmezőnybe került az utóbbi évtizedben, nemcsak az európai, de még világméretű összehasonlításban is. Ha a kiadványok jelentős részét jegyző Arcanum Kiadó valamelyest több figyelmet és energiát fordítana az adatbázisok külföldön történő menedzselésére (mert a többnyelvű kezelőfelület még nem elegendő az elterjedéshez), akkor feltehetően még szélesebb körben válnának ismertté és használttá ezek a források.

Vélhetően egyre közelebb jutunk ahhoz az állapothoz, amikor középkori törvénytörvényeink is hasonló (digitális) médium segítségével jutnak el a szakmai közönséghez. Persze támad némi hiányérzetünk, hiszen az idegen nyelvű kísérőtanulmányokkal készült *Decreta Regni Hungariae* (DRH) 1301 és 1490 közötti dekrétumaink szövegét közli kritikai kiadásban,²² amely teljesen nemzetközi sztenderdek szerint készült, de sem az Árpád-kori, sem pedig a Jagelló-kori törvényalkotás emlékeit nem dolgozta fel. Részben ezt a hiányt próbálta orvosolni a kifejezetten külföldi olvasótáborra célzó, nemzetközi szerkesztőbizottságot felvonultató *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae* (DRMH)²³ vállalkozás. A sorozat kötetei latin–angol nyelven, kommentárral közlik a törvénytörvényeket, és bár nem kritikai kiadást adnak, mind az Árpád-kori törvények esetében, mind Werbőczy *Hármaskönyve*, mind pedig a megjelenés előtt álló Jagelló-kori törvények esetében a legjobb gondozott szöveget közlik. A beágyazódásban kiemelt szerepet játszott és játszik ma is ez a sorozat, ugyanis kifejezetten komoly erőfeszítéseket tett/tesz, hogy olyan (angol) terminológiát alakítson ki, amelynek segítségével jóval könnyebben találnak maguknak utat a magyar gyűjtemények az európai *corpus*ba.

Narratív, illetve liturgikus forrásaink terén valamelyest hosszabb hagyományra tekinthetünk vissza, mindenekelőtt a több mint nyolc évtizedes múlttal rendelkező *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* sorozatnak köszönhetően. A ma is rendre új köteteket produkáló sorozat kritikai kiadásai a nemzetközi sztenderdek követik, és kísérőtanulmányai idegen nyelven olvashatók. Ugyanakkor nehezen leplezhető jelenség, hogy a meg-

²² Döry Ferenc – Bónis György – Bácskai Vera: *Decreta Regni Hungariae, 1301–1457*. Budapest, 1976.; Bónis György – Döry, Ferenc – Érszegi Géza – Teke Zsuzsanna: *Decreta Regni Hungariae, 1458–1490*. Budapest, 1989.

²³ Bak János et al.: *The Laws of Medieval Hungary, 1000–1526. Decreta regni mediaevalis Hungariae*. 5 vols. Idylwild–Budapest, 1992–2010.

célzott tudós társadalom egyre növekvő arányban olvas középkori narratív forrásokat modern fordításokban, és a forrásnyelvű szövegeket csak filológiai–textológiai problémák esetén veszi kézbe.²⁴ Másrészt az említett törvényszövegekhez hasonlóan, bár az *apparatus* filológiai jegyzetei nagyon fontosak, önmagukban nem elegendők a magyar középkort behatóbban nem ismerő kutatók számára. Ily módon a jelen és a közeljövő egyik fontos kihívása kommentált kétnyelvű szövegkiadások készítése, lehetőség szerint már létező kritikai kiadások alapján. A liturgikus források és a fragmentumok²⁵ terén talán kevésbé érzékelhető ilyen elvárás, hiszen az olvasótábor nemcsak jóval szűkebb, de sokkal specifikusabb készségekkel van felvértezve.

A középkori tárgyú feldolgozások recepciója talán még nehezebben tekinthető át és értékelhető. Sommás ítéleteket értelmetlen és veszélyes tenni, és szinte minden felsorolás esetleges lenne, a kimaradók zokszói pedig önkéntelenül is a lelkiismeret-furdalást növelik. A tapasztalatok szerint a nemzetközi diskurzusokból való kimaradás és/vagy viszonylagos lemaradás előbb-utóbb visszaüt, vagy még tovább halmozza a hátrányt: a több tekintetben konzervatív magyar kutatás gyakran viszolyog az interdiszciplináris kutatásoktól,²⁶ márpedig a jelenlegi beágyazódáshoz leginkább ezen a téren lehetne előrelépni. A teljesség igénye nélkül vessünk pillantást néhány területre, amelyekről ha átfogó képet nem is sikerül rajzolnunk, néhány konklúzióra talán futja majd.

A nemzetközi ismertséget, beágyazottságot firtatva bizonyosan szembeötlik, mennyire élen járnak ebben az altajisták, őstörténészek, a keleti kapcsolatokat kutatók. Már a fentiekben is utaltunk arra, hogy helyzeti előnyüket növeli az idegen nyelven megjelenő szakfolyóirat, az *Acta Orientalia*, de a terület művelőinek idegen nyelvű monográfiái²⁷ és tanulmányai ettől függetlenül is utat találtak a szakma külföldi művelői felé. Ugyanakkor a bizantinológia terén az egykori beágyazottság mára részben elenyészett, és bár időnként születnek idegen nyelvű munkák, szerveződnek idehaza is nemzetközi konferenciák,²⁸ gyakran a *Byzantinische Zeitschrift* recenziós rovatából tájékozódnak kollégáink a hazai szakmai termésről. Talán valamivel jobb a helyzet az egyháztörténet terén, legalábbis erről tanúskodik mind az *IMB* adatbázisa, mind pedig a *Regesta Imperii* bibliográfiája; egységes képet ugyanakkor szinte lehetetlen lenne rajzolni. Mályusz Elemér munkáinak egy részét ugyan lefordították idegen nyelvre, de egyháztörténeti monográfiája, amely időközben újra megjelent, csak a magyar nyelvet bírók számára hozzáférhető.²⁹ Friss és idegen nyelven is hozzáférhető munkákkal rendszeresen jelentkeznek úgy az etnográfusok, a folkloristák, mint a hagiográfia és az ikonográfia művelői is. Az előbbieket már csak azért is figyelemre-

---

²⁴ Nem szándékozunk pálcát törni a jelenség fölött, de nem lehet szó nélkül elmenni a tény mellett, hogy már néhány évvel ezelőtt is legalább harminc olyan észak-amerikai doktori program működött, ahol PhD-fokozatot lehetett szerezni klasszika filológiából bármely klasszikus nyelv ismerete nélkül.

²⁵ Lásd például a *Fragmenta codicum* csoport tevékenységét.

²⁶ Ennek ledolgozásában különösen komoly szerepe volt/van az *Aetasnak*.

²⁷ Például Róna-Tas András, Zimonyi István és Vásáry István a közelmúltban neves kiadóknál publikált munkái.

²⁸ Például a Moravcsik-émlékkonferencia 2009 novemberében: *Centre and Periphery in the Age of Constantine VII Porphyrogenetos*. From *De cerimoniis* to *De administrando imperio* – an international symposium in memory of Professor Gyula Moravcsik.

²⁹ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 2007.

méltók, mert a nemzetközi trendek mintha újra a figyelem központja felé terelnék, például okáért, a boszorkányság, a démonológia kutatását.³⁰

A középkori írásbeliség és könyvkultúra kutatásának hazai eredményei meglehetősen lassan jutnak be az európai kutatás fő áramába, de némi önbizalomra adhat okot, hogy ma már nemcsak Eckhardt Ferenc, Csapodi Csaba és Hajnal István műveit olvassa a külhoni olvasóközönség, hanem az utóbbi két és fél évtized termése is eljut hozzájuk. E területen ráadásul, a helyi sajátosságok hangsúlyozásán túl, éppen a középkori európai kultúrához ezer szállal való kötődésünket mutathatjuk meg, elsősorban talán azoknak, akik számára még mindig áll a vasfüggöny. Eckhardt lassan egy évszázada publikált munkája³¹ pedig átvezet bennünket a jogtörténet területére, ahol szintén fontos közelítő lépéseknek lehettünk tanúi a közelmúltban. És e helyt nem pusztán a fent már szóba hozott kétnyelvű jogtörténeti kiadványokra gondolunk, hanem egyéb világi³² és kánonjogi³³ produktumokra is. Az pedig határozottan említést érdemel, hogy a középkori kánonjog művelői négyévente megrendezett nemzetközi konferenciájukat 2008-ban először tartották az egykori vasfüggöny mögötti területen, Esztergom–Piliscsabán.³⁴

Példamutatónak is tekinthető a hazai művészettörténészek nemzetközi beágyazottsága, még akkor is, ha ennek messzire nyúló előzményei vannak, és nem feltétlenül a rendszerváltást követően alakult ki a jelen állapot. A fent emlegetett kiállítások szervezői, az akadémiai kutatócsoport tagjai, valamint a befogadó intézmények munkatársai mind fontos szerepet játszottak a nemzetközi vérkeringésbe való bekerülésben, illetve a jelenlét folytonosságának fenntartásában. Ha nem is ennyire „látványos”, de mindenképpen erősen vizuális jellegű és nemzetközi hatású mindaz, amit a paleográfia–kodikológia–diplomatika hazai művelői papírra vetettek.³⁵ Mi több, a vizualitás egyetemessége nemcsak lehetőséget kínál a komparatív vizsgálatokra, de valamelyest meg is követeli azokat.

Az összehasonlító vizsgálatok, még ha azok sokszor nem is lépik túl a párhuzamos narratívák kereteit, feltétlenül megkövetelik az alapos résztanulmányokat, amelyek az összevetést egyáltalán lehetővé teszik. Nincs ez másképp a politika- és társadalomtörténeti munkákkal sem. Bár alapvető fontosságú művek jelentek meg német, angol vagy francia fordításban az elmúlt évtizedekben (is),³⁶ kevés olyan akad közöttük, amelyek eredendően is kifejezetten külföldi történészek számára készültek volna.³⁷ Ez pedig komoly nehézségeket okoz, amelyek jó részével egy idegen nyelvű folyóirat szerkesztőjeként nap mint nap szem-

³⁰ Lásd: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (ed.): *Demons, Spirtis, Witches*. Vol. 3. Budapest, 2005–2008., illetve a Palgrave kiadó nemrég újjára indított sorozatát: *Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic*.

³¹ Eckhardt Ferenc: *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergbd. 9. (1913/1915) 395–558.

³² Hamza Gábor (szerk.): *Tanulmányok Werbőczy Istvánról. Studien über István Werbőczy*. Budapest, 2001.

³³ Lásd például Szentirmai Sándor, Erdő Péter és Kosztolnyik Zoltán kánonjogi vonatkozású munkáit.

³⁴ Az előadások szövege hamarosan megjelenik.

³⁵ Csapody Csaba munkássága mellett elsősorban a *Fragmenta codicum*-csoport tagjaira és „holdudvarára” gondolunk.

³⁶ Például Engel Pál, Font Márta, Fügedi Erik, Györffy György, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Szűcs Jenő és Mályusz Elemér munkái.

³⁷ A néhány kivétel egyike Engel 2001-es szintézise (*The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*. London – New York, 2001.), amely utóbb magyarul is megjelent, de a jól sikerült angol fordításon túl egy brit medievista szerkesztőként is felügyelte a gondolatok idegen nyelvre való megfelelő átültetését.

besülni kényszerülünk. Ahhoz, hogy a pusztá ismertségtől a beágyazódás felé el tudjunk mozdulni, olyan idegen nyelvű munkákat kellene produkálnunk, amelyek már eleve a külföldi történészeket célozzák meg, vagy legalább a már megjelent munkák jegyzetapparátusát kellene átdolgoznunk alaposan. Egyrészt olyan művek esetében, amelyek időközben megjelentek fordításban is, a hivatkozásokat le kellene cserélni, valamint bizonyos alapfogalmakat meg kellene magyaráznunk, vagy legalább egy szöszedettel vagy glosszáriummal kellene ellátni az eredeti szöveget. Belátható, hogy ez valamivel több munkát ad a szerzőknek, de sok év tapasztalata bizonyítja, hogy egy jó fordító önmagában még nem elég a kívánt hatás eléréséhez.

A többé-kevésbé alfabetikus sorrendet követő áttekintés végére a régészet és a várostörténet maradt, de akár retorikailag is követelhettek volna maguknak ilyen hangsúlyos helyet. Az előbbi leginkább azért, mert a művészettörténészekhez hasonlóan művelői jó ideje nemzetközi közegben dolgoznak és publikálnak, amiben fontos szerepet játszanak idegen nyelvű folyóirataik, illetve sorozataik, másrészt pedig területükön számos modern irányzat képviselteti magát mind a határterületeket, mind pedig a módszereket illetően. Legalábbis ezt láttatja velünk az archeozoológia, a dendrokronológia, a környezetrégészet és több más új kutatási terület/irány hazai térnyerése. A várostörténészek talán kevesebb forradalmian új módszerrel és kutatási iránnyal álltak elő az elmúlt negyedszázad során, ugyanakkor nemzetközi ismertségük egyre jelentősebb. Ebben nyilván elvülhetetlen szerepet játszottak a nemrég elhunyt Kubinyi András idegen nyelvű publikációi, de az utóbbi évek kapcsán leginkább a nemzetközi együttműködés szerepe emelendő ki, amelynek – a konferenciákon s közös publikációkon túl – fontos fóruma és mediátora a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság, illetve az általa koordinált és mára idehaza is meghonosodott várostörténeti atlaszok intézménye.³⁸

Meglehetősen nehéz a fentiekből egyértelmű következtetéseket levonni vagy bármiféle épkezláb ötlettel előállni a tekintetben, hogy mivel lehetne elősegíteni, elmélyíteni a beágyazódást. Feltéve és megengedve, hogy minden középkor-kutató számára kézzelfogható előnnyel járna, ha a nemzetközi diskurzus aktív tagjaivá válnánk, s nem pusztán strigulákat gyűjtenénk a nevünk mellé a konferencia-szervezések és kötet-szerkesztések résztvevőlistáján a képzeletbeli Ober-Enns, azaz Óperencia-rovatban. Releváns kérdésfeltevések válaszadói lehetnénk, ha bekerülnénk az európai fősodorba, amit az utóbbi évek pályázati rendszere nemcsak elősegít, de néha mintha kikényszeríteni is szándékozna. Ehhez azonban több helyen újra kellene gombolnunk az erősen a nemzeti paradigmára szabott kabátunkat. A lehetőség, amint azt az *Aetas* szerzői, szerkesztői már jó néhányszor felmutatták, adott, sőt, talán újabb fórumokat is létre lehetne hozni. Bár a gazdasági helyzet nem kifejezetten kedvező új szaklapok gründolására, mégis adhat ötleteteket vagy szolgálhat némi tanulsággal a lengyelek által másfél évtizede Varsóban életre hívott *Quaestiones Medii Aevi Novae* folyóirat, amely mind tanulmányaival, mind pedig könyvismertetéseivel komoly hírvívó szerepet vívott ki a régióban. Egyébként is vannak bőven közös dolgaink, amelyeket előbb-utóbb rendezni kellene, bár megeshet, hogy pár éven belül ezt már egészen más médiumokon keresztül tesszük majd. Biztos vagyok, hogy ebben a folyamatban az *Aetas* továbbra is meghatározó szerepet fog magának követelni, legfeljebb átköltözik e-könyv olvasókba vagy interaktív portállá válik.

³⁸ Az első fecske a Soproni Városatlasz: *Magyar várostörténeti atlasz I. – Hungarian atlas of historic towns. No. 1.* Sopron, 2010.